

**„Posudek oponenta disertační práce Zuzany Bolerazké
“Eliška Zhořelecká. Vnučka Karla IV. a sňatková politika Lucemburků”,
předkládané v roce 2024 na Ústavu světových dějin**

I. Stručná charakteristika práce

Disertace se zabývá fenoménem sňatkové politiky v 15. století na příkladu poslední lucemburské princezny: Elišky Zhořelecké (1390? – 1451). Práce tematicky navazuje na diplomovou práci, obhájenou na Ústavu českých dějin roku 2016. V úvodu doktorandka kriticky hodnotí dosavadní obecné použití termínu sňatková politika a vymezuje jej vůči pojmání politiky dynastické (resp. rodinné). To autorce následně umožňuje definovat a analyzovat pojem, který je zkoumán jako jeden z nástrojů moci, jenž politicky využívá možnosti vzniku nového, uměle vybudovaného a prakticky nezrušitelného příbuzenského pouta. Práce posléze shrnuje na základě analýzy dostupných pramenů životní osudy poslední princezny lucemburského rodu, jež byla žádanou nevěstou. Na jejím příkladě jsou sledovány motivace k zásnubám a sňatkům princezny, jež přežila oba své manžely.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Disertační práce Zuzany Bolerazké je cenným příspěvkem k pochopení postavení vznešené ženy ve středověké společnosti. Citlivé využití všech typů dochovaných pramenů dovolilo doplnit naše znalosti o životě vnučky Karla IV. a roli sňatkové politiky v mocenské hře vládnoucích dynastií 14. a 15. století.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

1. Struktura argumentace

Výklad disertace je jasný a srozumitelný. Práce je přehledně a logicky členěna. Směřuje k jasně vytyčenému cíli, jehož se jí daří dosáhnout.

2. Formální úroveň práce

Autorka pracuje koherentně se syntaxí bibliografických odkazů a se zkratkami. Dle mého názoru nelze nic vytknout ani poznámkovému aparátu. Pravopisné chyby i jazykové neobratnosti lze v práci nalézt, ale jsou spíše výjimečné. Disertace je vizuálně přehledná a dobře graficky zpracovaná.

3. Práce s prameny či s materiálem

Doktorandka pracuje průhledným způsobem s literaturou a prameny, škála využívaných pramenů je dostatečně široká. Vzhledem k tematickému vymezení práce jsem nezaznamenal absenci některého z důležitých pramenů. Musím rovněž vyzdvihnout šíři jazykových znalostí Zuzany Bolerazké. Ke zvoleným pramenům přistoupila citlivě, dokázala adekvátně zpracovat jak prameny diplomatické, tak literární, zvláště kroniky.

4. Vlastní přínos

Práce není mechanickým kompilátem, autorka své primární i sekundární prameny přetavuje v nový, organický celek a vnáší do tématu vlastní pohled.

V české historiografii, podobně jako například v německé, nalezneme nepřeborné množství nejrůznějších prací, v kterých se operuje s termíny, jako je dynastická politika, rodinná politika,

sňatková politika apod. Zuzana Bolerazká si uvědomila, že jejich používání bývá dosti volné. Pokusila se tedy tento fenomén co nejpřesněji kriticky analyzovat.

Zatímco Eliška Zhořelecká byla prokazatelně žijící osobou, vnučkou Karla IV., poslední legitimní Lucemburkovnou a jsme schopni její život popsat na základě poměrně velkého množství dobových pramenů relativně podrobně, sňatková politika je termín uměle vytvořený, který v pramenech nemá oporu. Pojem je hojně užíván, ale nebývá dobře metodologicky podchycen.

Odrasovým bodem k dalším úvahám se doktorandce stal přehled dosavadního bádání o osobnosti Elišky Zhořelecké. Rozsáhlá pozornost byla dosavadními výzkumy mnoha zemí věnována této osobnosti v oblasti dějin výtvarného umění jako významné mecenášce. Zuzana Bolerazká se rozhodla tuto stránku Eliščinu osobnosti ve své práci nechat stranou. Rozhodnutí je třeba respektovat, autor tohoto posudku se však neubrání tomu, aby nad ním neprojevil určitou lítost. Chápu však, že si doktorandka možná ponechá mecenášství Elišky Zhořelecké pro své výzkumy dalších let.

Svůj výklad situace před Eliščiným narozením, v době jejího dětství a mládí, jež prožívala na dvoře Václava IV., založila doktorandka na standardních edicích pramenů ke konci 14. a počátku 15. století. Vychází především z listinného materiálu úřední provenience, protože dobové kroniky zmiňují Elišku jen omezeně. Jediný dobový záznam v narativním prameni české provenience představuje totiž drobná zmínka o odjezdu hlavní hrdinky do Brabantska v jednom z rukopisů Starých letopisů českých. O poznání lepší je situace od chvíle, kdy se autorka disertace může zabývat prameny, které se týkají Eliščina sňatku s Antonínem Brabantským. Podrobné zmínky jsou především v kronice, jejímž autorem je výmluvný kronikář Edmond de Dwynter, logicky tedy věnovala jejímu citlivému rozboru velkou pozornost.

Celá práce se věnuje do značné míry právě roli Elišky Zhořelecké jakožto dědičky lucemburského rodu. Důvody pro to jsou dva. V první řadě byla po velkou část svého života posledním žijícím potomkem Lucemburků. Kromě toho jí (resp. jejím potencionálním manželům) ale byly v různých životních etapách přislíbeny rozličné majetky patřící do lucemburské rodové domény.

Souhlasím s tvrzením (s. 39), že obecně můžeme předpokládat, že Eliščina výchova probíhala podle dobových zvyklostí. I když na dvoře nemohla vyrůstat s žádnými dětmi svých strýců nebo sourozenci, věnuje autorka pozornost upozorněním Boženy Kopiczkové, že ve stejné době byl vychováván na pražském dvoře synovec královny Žofie Albrecht III. Mnichovský z rodu Wittelsbachů. Syn Žofiina bratra Arnošta, který ve 40. letech 15. století málem získal i českou korunu, byl ale o 11 let mladší než Eliška. Není tedy pravděpodobné, že by spolu vyrůstali, je ovšem jisté, že se na pražském dvoře setkávali.

Z hlediska sňatkové politiky pojala autorka správně jako zásadní otázku výchovy a vzdělání. Vzhledem k tomu, že od počátku se počítalo s tím, že se Eliška jednoho dne provdá, musela být pro takový život i připravována. Do přípravy dívky na její budoucí úlohu můžeme zařadit například výuku jazyků. V případě, že se dívka později přistěhovala na dvůr svého manžela, a nebyla schopna se domluvit, jednalo se o obrovský problém. Za vhodný příklad si autorka disertace zvolila neoblíbenost a kritiku francouzské královny Isabely Bavorské, která údajně nebyla schopná se dobře naučit francouzsky.

U Elišky uvažuje Zuzana Bolerazká právem o tom, že se během svého života setkávala s češtinou, němčinou, francouzštinou, latinou a po jistou dobu i s nizozemštinou. Neznamená to, že by nutně musela všemi těmito jazyky plynule vládnout, ale všech těchto jazyků měla patrně alespoň základní

znanost, přičemž některé ovládala dokonale. Minimálně o němčině a latině se to dá tvrdit prakticky jistě vzhledem k tomu, kde se celý život pohybovala a jakým jazykem jsou později vydávány její listiny. Jednalo se navíc o jazyky, se kterými se mohla setkávat na pražském dvoře. Pokusy Elišku od dětství provdat byly vždy spojeny s frankofonním nebo germanofonním prostředím a její věno bylo často navázáno na držbu Lucemburska (kulturně spojeného s oběma jazykovými oblastmi), nebo severní části Koruny, kde se hovořilo německy. Eliška se tedy pravděpodobně od dětství oba jazyky učila, respektive jimi aktivně komunikovala (s. 41 práce). V této souvislosti již nyní pokládám dotaz k obhajobě: jsou na toto tvrzení doklady v dobových pramenech?

Logické a citlivé pozornosti se v práci dostalo festivitám spojeným s Eliščinými sňatky. Autorka správně vyzdvihla i fenomény, jež by se mohly pokládat za okrajové perličky. Vévoda Antonín se například při svatbě zúčastnil turnaje. Jednalo se o takzvaný tjust, tedy klání, kdy mezi sebou na kolbišti soupeřili dva jezdci na koních, jedoucí podél dřevěného zábradlí, a snažili se dřevci jeden druhého vyhodit ze sedla, nebo alespoň zasáhnout. Antonín v klání bojoval třikrát a dva ze svých soupeřů prý srazil na zem.

Již na příkladech Eliščiných zasnub autorka několikrát vhodně podtrhla, jak se dalo být jen příslibu manželství obratně politicky využívat. Zásadnější se jí však logicky jeví ty případy sňatkové politiky, jež dosáhly kýženého vrcholu v podobě uzavření manželství. Jak ovšem doktorandka naznačila již v úvodu práce, tím by mediévistova úvaha o sňatkové politice neměla nikdy končit. Uvědomila si, že sledovat je nutno diplomatické a politické využití jednání před svatbou, cesty na svatbu i třeba festivity s ní spojené. Jak Zuzana Bolerazká plasticky ukázala, výsledkem byly dlouhodobé a nově vzniklé rodinné vazby, jež středověké rody aktivně využívaly i dlouho po svatbě. Celý fenomén pak doktorandka analyzovala postupně právě na příkladu Elišky a Antonína. Jejich sňatek správně hodnotí jako jeden z výjimečně prozíravých kroků Václava IV.: chtěl na svou stranu získat dalšího velkého hráče na poli evropské politiky, burgundského vévodu Jana Nebojácného.

Později pro změnu Zikmund, už jako římský král, protestoval proti tomu, aby bylo Elišce Zhořelecké a Antonínovi v Lucembursku holdováno. Považoval totiž Brabantsko a Limbursko za odumřelá léna a jejich držbu Antonínem za zcela neoprávněnou. Snahy o definitivní legitimizace držby obou zemí pak můžeme sledovat po celou dobu manželství Elišky a Antonína.

Všem okolnostem svatby Elišky a Antonína je v práci logicky věnována značná pozornost. Na s. 75 autorka konstatuje, že v Bruselu se chystala opulentní slavnost, přičemž množství zedníků a dalších řemeslníků zde pracovalo na výzdobě nejrůznějších prostor, a to jak ve vévodově hlavním bruselském sídle – paláci Coudenberg – tak mimo něj. Byly prokazatelně vynaloženy náklady na sochy, vitráže a fresky. Došlo k výstavbě jednorázových dřevěných staveb určených ke slavnostem. Konkrétně je prameny detailně popisována například dlouhá dřevěná hala, jejíž stěny byly zvenčí pokryty bílou a šarlatovou a uvnitř na stropě zlatými a hedvábnými látkami. Na stěnách visely drahocenné gobelíny a místnosti měly vévodit erby Antonína a Elišky. Edmond de Dynter dokonce uvádí, že zde měla být i neobvyklá fontána v podobě Sirény, z jejížž řader tryskalo rýnské a burgundské víno. Opět tedy lze litovat, že se uměleckým aktivitám spojeným se slavnostmi nedostalo větší pozornosti.

Počínaje s. 86 se autorka podrobně zaměřila na problémy spojené s přivdáním princezen do jazykově odlišného prostředí. Pregnantně se věnuje i příkladu z českých zemí: milovaná manželka Karla IV. Blanka z Valois se dočkala po svém příchodu do Čech právě za svůj frankofonní dvůr značné kritiky kronikáře Petra Žitavského. Ten se totiž pozastavil nejen nad její krásou a v českém prostředí neobvyklým oděvem podle francouzské módy, ale primárně kritizoval, že prý mluvila pouze francouzsky a obklopovala se francouzskou družinou. Zbraslavský kronikář zjevně nebyl jediný, komu

Francouzi vadili, protože zmíněná družina byla po pouhém měsíci odeslána zpět do Francie a nahrazena českou. V této souvislosti snad bylo bývalo vhodné věnovat pozornost i druhé manželce Jana Lucemburského, české královně Beatrix Bourbonkové.

Souhlasím s tvrzením (s. 87), že v prvních letech po svatbě Eliška Zhořelecká nejspíš do vysoké politiky nijak zásadně nevstupovala a věnovala se spíše snaze zorganizovat si vlastní život jakožto nová brabantská vévodkyně. Z tohoto období je doložena nejčastěji ve spojitosti s poměrně vysokými platbami za luxusní zboží, jako bylo oblečení, doplňky a šperky. V prosinci 1409 například manželé utratili značnou částku za šest set kun, jejichž kožešina měla být použita na jejich šaty a pláště. Již naposledy musím zalitovat, že se působení uměleckých řemeslníků a umělců na brabantském dvoře nedostalo větší pozornosti.

Zajímavý a podnětný je oddíl práce nazvaný vdovské intermezzo (kapitola 6). Zde si doktorandka všímá i zajímavého aspektu Eliščinu osobnosti: vdova, která zůstala na náklady nového vévody v bruselském paláci, se začala chovat nevypočitatelně. Hlavním zdrojem informací je zde pro historika opět výmluvný kronikář Edmond de Dwynter. V červenci roku 1416 si Eliška Zhořelecká nejdříve začala stěžovat, že se dvorním dámám, které má, nedá věřit, a chtěla se jich proto zbavit. Protože nebyla zjevně v postavení, aby si změnu okamžitě vymohla, zaútočila proti nim tvrzením, že nemají dobré mravy.

Eliška Zhořelecká ovdověla v pouhých 25 letech. I když občas otázku věku jedinců ve středověku stále hodnotíme poněkud rozporuplně a často upozorňujeme na vyšší úmrtnost žen především při porodech, nejednalo se ještě o věk nijak vysoký. Relativně mladá bezdětná vdova, držící rozsáhlý majetek, mající dobré vztahy s římským králem, skvělý původ a hypotetickou možnost rozšíření dědictví, musela přitahovat značnou pozornost. Nakonec se ale rozhodla pro sňatek takřka skandální, i když pravděpodobně měla i jiné možnosti.

Autorka disertace se této otázce podrobně věnuje v části nazvané Impulzy ke sňatku (počínaje s. 109). Jana III. Bavorského ještě před svatbou s Eliškou Zhořeleckou pojily příbuzenské vazby k lucemburskému rodu, protože jeho sestrou byla první manželka Václava IV. Johanna. V roce 1390 mu otec jako teprve sedmnáctiletému dopomohl k zisku uprázdněného biskupského stolce v Lutychu. Pro Jana se na první pohled jednalo o vynikající post.

Vzhledem ke svému nízkému věku však Jan samozřejmě nemohl dosáhnout dostatečně vysokého stupně svěcení, aby se mohl stát skutečným biskupem (obvykle se uvádí, že mohl být nanejvýš podjáhmem). Z tohoto důvodu je titulován pouze jako electus – zvolenec, elekt. Je tedy logické, že se od počátku automaticky počítalo s tím, že tento titul bude dočasný a Jan postupem času požadované svěcení získá.

Zuzana Bolerazková přesvědčivě vysvětluje, proč se lutyšský elekt netěší v narativních pramenech dobré pověsti a jeho obraz snad ani nemohl být vzdálenější ideálu katolického kněžství. Kronikáři ho například popisují jako zhýralého karbaníka. Konkrétně podle Jeana de Satavelot Jan obehrál všechny přítomné o peníze na slavnostech, jichž se účastnil v Paříži v roce 1405. Tímto jednáním prý pobouřil jednoho z přítomných pánů, který Janovi začal vyčítat, že to, co předvádí, není právě kněžské chování (doslova ho měl nazvat „dávlem, ne knězem“). Jan údajně opravdu nezareagoval jako vážený církevní představitel. Rozházal totiž vyhrané peníze všude kolem a ohradil se, že žádným knězem není. Kronikáři Jeanu de Stavelot by bylo bývalo třeba věnovat jako prameni trochu více pozornosti (asi takové, jaké se dostalo Edmundu de Dwynter).

Vyjednávání sňatku Elišky a Jana bylo specifické tím, že kromě uzavření standardních dohod o budoucím svazku, jako například věno nebo otázky případného dědictví, bylo nutné se vypořádat i s komplikovaným postavením Jana v Lutychu a jeho příbuzenstvím s Eliškou. Vzhledem k tomu, že většina jednání probíhala v letech 1417–1418, vhodnou platformou se přirozeně stal právě zasedající kostnický koncil.

V první řadě se Jan kvůli manželství musel vzdát své funkce v Lutychu. Na tomto postu ho nahradil člen Řádu německých rytířů, někdejší řížský arcibiskup a jeden z aktivních účastníků kostnického koncilu, Jan z Wallenrode. Skandální sňatek Elišky a Jana se odrazil i v pramenech reflektujících právě život tohoto muže. Pravděpodobně totiž došlo k až poněkud absurdnímu propojení informací o tomto manželství právě s jeho osobou. Jan z Wallenrode totiž býval historiky spojován s tajným milencem královny Barbory Celjské: disertační práce nabízí zajímavé rozklíčení tohoto omylu na základě důkladných znalostí literatury a pramenů (s. 119 a dále.)

Dvůr Eliščina druhého manžela Jana Bavorského si s těmi burgundskými vévodů v ničem nezadal, což dokazuje například i přítomnost předních umělců této doby v Haagu, kde se nacházela hlavní rezidence páru. Vzhledem k tomu, v jakém prostředí se celou dobu pohybovala, nedalo se očekávat, že by Eliška byla po Janově smrti schopná se nějak zásadně uskromnit. Robert Stein upozornil na vysoké dluhy, do kterých za svého života upadal Jan Bavorský. Potvrzuje to i jeden velmi specifický pramen. Když si totiž Jan na vojenské akce v roce 1419 půjčil 5 tisíc rýnských zlatých od Jana Nassavského nebyl schopen je následně vrátit, věřitel proti němu napsal tzv. štvavý list. Znamenalo to, že na různá místa a různým osobám v říši (včetně Zikmunda) rozeslal dopis, ve kterém nevybíravě zpochybnil Janovu čest a důvěryhodnost, což měl v souladu s tímto žánrem demonstrovat i obrázek (viz Příloha práce č. 15), který zachycuje Jana Bavorského, jehož pečeť je znevážena tím, že ji umísťuje pod ocas prasnici. Pokud by ikonografii divák snad na první pohled nepochopil, pro jistotu je u obrázku i nápisová páska, která průběh tohoto procesu přesně popisuje. Autorce disertace zde tedy pootevřívá dvířka do prostor, jimž se možná chce věnovat v budoucnu. Ikonografické prameny by vhodně rozšířily pramennou základnu medievisty k pochopení poměrně složité osobnosti a mecenášky Elišky Zhořelecké.

Na s. 13 zmiňuje Zuzana Bolerazká Eliščin historiky spíše vysmívaný krok, kdy v roce 1436 na hradě v Arlon hostila jistou Jeanne-Claude des Armoises, tedy falešnou Pannu orléanskou. Vzhledem k tomu, že na upálení Jany z Arku nesla velký kus viny burgundská strana, jednalo se ze strany Elišky nejspíš o jakousi provokaci Filipa. Zdánlivá perlička by si možná byla zasloužila podrobnější zamýšlení a rozpracování.

Závěrem: na základě analyzované literatury a pramenů doktorandka zamyslela nad problémem, zda je opodstatněné důsledně oddělovat termíny dynastická (resp. rodinná) politika a sňatková politika. V jejích očích se jedná o jeden z mála nástrojů moci, politicky využívajících možnosti vzniku nového, uměle vybudovaného a prakticky nezrušitelného příbuzenského pouta. Na příkladu Elišky Zhořelecké a jejího druhého manželství také dobře vyniká, že na rozdíl od dynastické politiky, sňatková politika může být vedena i jednotlivcem (tj. v tomto případě Janem Bavorským). Zuzaně Bolerazké se také podařilo doložit většinu jevů spojených se sňatkovou politikou a vysledovat nejruznější typy strategií, úvah o manželství i neúspěchů s tím spojených a lépe je definovat.

Autorka disertace správně zdůraznila, že zatímco první sňatek Elišky se odvíjel od politických zájmů jejího strýce Václava, ten druhý již byl daleko více v režii jejího strýce Zikmunda a dle všeho snad i jí

samotné. Rozbor průběhu vyjednávání a příprav Eliščiných svateb umožnil pohlédnout na politiku obou těchto panovníků jinou optikou, než bývá běžné. Zásadní se ukázala především výrazná snaha Václava IV. získat si silné spojení proti Ruprechtovi Falckému okolo roku 1409, která výrazně kontrastuje s Václavovou často proklamovanou pasivitou a naprostým nezájmem o vládu.

Naopak Zikmundův přístup ke sňatkům Elišky Zhořelecké je daleko více spojen s jeho pozicí římského krále. Ve svém odporu proti Antonínu Brabantskému, který držel svá území bez jeho vědomí, přímo navazuje na politiku Ruprechta Falckého. Stejně jako on k němu totiž přistupuje jako svrchovaný vladař oblasti a je nespokojen především s tím, že mu země neudělil v léno. Oba příklady tak nabízejí také nový pohled na vládu a politické zájmy Václava a Zikmunda nejen v kontextu dění v celé říši, ale především v její západní části, kterou můžeme nejlépe označit jako Nizozemí. Nizozemské dějiny nejsou v české literatuře dodnes příliš reflektovány, i přes nezpochybnitelný kulturní a ekonomický význam oblasti a její důležitost pro dějiny Lucemburska. Předložená disertační práce Zuzany Bolerazkové si kládla za cíl to alespoň částečně napravit a podle mého názoru se jí to podařilo.

Dotazy k obhajobě

Některé dotazy a podněty jsem zmínil již v předchozím výkladu. Zde připojuji další:

Podle dochovaného listu z 15. září 1442 z Křivokláta Aleš Holický ze Šternberka mimo jiné informoval Oldřicha z Rožmberka, že se na něj tajně obrátila lucemburská kněžna s tím, že je pravou dědičkou království českého a prosí, aby se na ni nezapomnělo. Aleš ze Šternberka vyjádřil i obavu, že by Eliška mohla dokonce chtít přijet do Čech, což by mohlo v zemi způsobit ještě větší zmatek, a chtěl po Oldřichovi, aby zasáhl. Oldřich na to zareagoval ve stejném duchu. Nemáme však zprávy, že by jednání s Eliškou jakkoli pokračovala. Korespondence Aleše Holického ze Šternberka s Oldřichem z Rožmberka dokládá v širším slova smyslu vysoké sebevědomí lucemburské princezny, ale také to, že Eliška zjevně věděla, na koho se v této věci obrátit, protože oba šlechtici patřili mezi významné pány, kteří se angažovali ve volbě nového českého krále. Nemohla se ale Eliška při své finanční náročnosti prostě snažit získat nějaké finanční odškodnění, neškuli vydírat?

Ohledně cesty Elišky na svatbu s Antonínem (s. 74): Velká výprava se neobešla bez doprovodu pánů a dam z pražského dvora. Dá se předpokládat, že v této družině mohla být také Anna z Koldic, vdova po Borešovi IX. z Rýzmburka, která se později stala na brabantském dvoře Eliščinou hofmistryní. Existuje pro to nějaký konkrétnější pramenný doklad?

IV. Závěr

Předběžně klasifikuji předloženou disertační práci jako prospěšla.

V Praze dne 6. 3. 2024

prof. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.